

Silvija Babić

Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

INSTITUCIJE I ARHIVSKO GRADIVO O ZNANSTVENOJ FUNKCIJI HRVATSKOGA DRUŠTVA

UDK 001:061(497.5):930.25

Pregledni rad

Rad pokušava ukazati na problem (ne)očuvanosti arhivskoga gradiva s područja znanstvene djelatnosti, tj. segmenta znanstvene funkcije unutar cjelokupnih društvenih funkcija, ograničivši se na vrijeme institucionalnih oblika njene manifestacije – od 19. stoljeća do recentnog stanja. U tom smislu dani su pregledni podaci o osnutku i osnovnome djelokrugu najstarijih i najdugotrajnijih znanstvenih institucija na hrvatskom tlu, kao i detaljni podaci o mogućim izvorima za povijest i razvoj znanosti pohranjenima u arhivskim i srodnim institucijama. Oni obuhvaćaju upravne fondove koji su svojim nadležnostima doticali znanstveno područje, znanstvene ustanove u užem smislu (znanstveni zavodi i instituti), ali i fondove strukovnih udruga te osobne fondove znanstvenika. Nadalje, izrađena je svojevrsna tipologija današnjih javnih tijela, organizacija i ustanova koje djeluju na području znanosti odnosno koje na to područje imaju određen upliv različitoga karaktera, uz obrazloženja njihova djelokruga i načina funkcioniranja. Rad je zamišljen kao pregledni, u svrhu pomoći za eventualna istraživanja bilo kojeg segmenta povijesti znanosti i znanstvene djelatnosti u Hrvata.

Ključne riječi: znanstvena djelatnost, znanstveni fondovi, osobni fondovi znanstvenika, zapisi o znanstvenoj funkciji

1. Uvod

Neprijeporna je činjenica da su zapisi koji svjedoče o hrvatskoj znanosti i znanstvenoj djelatnosti u širem smislu toliko slabo sačuvani, da je bilo kakva relevantnija povijesna rekonstrukcija toga područja znatno otežana. Kad ne bi pos-

tojali objavljeni znanstveni radovi, te arhivsko gradivo stvaratelja s područja uprave koje svjedoči o dijelu tih aktivnosti na polju regulative i raspodjele sredstava, to bi područje razvoja hrvatskog društva bilo vrlo maglovito.

U radu se donosi pregled podataka o osnutku i djelokrugu najstarijih i najdugotrajnijih znanstvenih institucija,¹ čije osnivanje u obliku samostalnih ustanova u Hrvatskoj datira od 19. stoljeća. Potom će uslijediti pregled podataka o gradivu pohranjenom u državnim arhivima i drugim srodnim institucijama koje je vezano uz znanstveno područje, a koje bi, da je sačuvano u znatnijem obimu, trebalo biti osnovni izvor za proučavanje ove društvene funkcije.

Predstavit će se zatim sve one točke u današnjoj društveno-upravnoj strukturi koje dotiču problematiku znanosti, te dati pregled upravnih struktura koje brinu o znanstvenoj djelatnosti na području Republike Hrvatske – počevši od onih koje daju strateški okvir djelatnosti, zatim zakonodavni okvir, a potom pregledom i onih tijela i organizacija državne uprave koja predstavljaju provedbeni segment usvojenih strategija i politika. Najnižu razinu u toj strukturi činit će stvaratelji s funkcijom operativnog upravljanja znanstvenom djelatnošću: kriterijima i mehanizmima raspodjele sredstava, nadzorom nad provedbom administrativnih propisa o strukturi znanstvenih djelatnika te nadzorom nad provedbom javno ugovorenih poslova (znanstvenih programa i projekata). Tipološki će se naznačiti i glavni ustrojbeni oblici znanstvenih ustanova u užem smislu: instituta, zavoda, istraživačkih centara i sl.

2. Osnutak i razvoj najstarijih hrvatskih znanstvenih institucija

Druga polovica 19. stoljeća u smislu znanstvene djelatnosti u Hrvatskoj donosi prekretnicu osnutkom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU), ali ni ona ispočetka ne njeguje institucionalizirano čuvanje zapisa koji nastaju njenim radom odnosno radom njenih članova i dužnosnika. Osim JAZU, na kraju 19. stoljeća započinje osnutak i drugih znanstvenih ustanova odnosno znanstvenih jedinica pri visokoškolskim ustanovama, koje su rudimenti sustavnog čuvanja zapisa sa znanstvenog područja. U tom smislu bit će iznesen kratki pregled povijesti samostalnih znanstvenih ustanova, odnosno onih koje su se vrlo brzo nakon osnivanja profilirale kao samostalne, dok znanstveni zavodi, istraživački centri, instituti kao nekadašnje organizacije udruženog rada, i drugi slični organizacijski oblici koji su postojali najčešće uz pojedine fakultete (i tek ponegdje uz proizvodne pogone), ovom prilikom zbog prevelikoga broja, ali i vrlo učestalih i složenih ustrojbeno-statusnih promjena, neće biti navedeni.

¹ Valja naglasiti da se ne radi o pregledu svih znanstvenih institucija ikad osnovanih na hrvatskom području, već se navode one najranije osnovane, koje kontinuirano djeluju kao samostalni pravni subjekti.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.² Još u prvoj polovini 19. stoljeća, u samim počecima Hrvatskoga narodnog preporoda, koji je ideju naroda suprotstavio tadašnjem carskom apsolutizmu i feudalnom poretku, javila se zamisao o utemeljenju "učenoga društva za njegovanje prosvjete narodnim jezikom". Iznio ju je Tomaš Mikloušić u knjizi *Izbor dugovanj vsakoverstneh* 1821, a ponovio ju je i razradio vođa Preporoda Ljudevit Gaj u tjedniku *Danica* 1836, a iste godine podržao Hrvatski sabor svojim zaključkom. Kako vladar taj zaključak nije prihvatio, Sabor je 1843, 1845. i 1847. svoj zakonski prijedlog obnavljao. Revolucija 1848, pa obnova apsolutizma idućih deset godina uz ukiđanje Ustava i Sabora, odgodili su nastavak akcije za daljnjih 13 godina. Ponovnu neposrednu akciju za osnivanje Akademije u Zagrebu započeo je 1860. đakovačko-srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer, kad je banu Josipu Šokčeviću predao zakladni list na 50.000 forinti za osnivanje Akademije. Ban je službeno pokrenuo postupak osnutka na sjednici Hrvatskog sabora 29. travnja 1861, te je Sabor istoga dana izabrao odbor koji će izraditi statut Akademije, s jasnim određenjem njezine svrhe i ustroja. No zbog specifičnih čimbenika, car i kralj Franjo Josip tek je nakon pet godina, 4. ožujka 1866. odobrio prilično izmijenjena pravila o Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, koja su ostala nepromijenjena do početka Drugog svjetskog rata. Za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (1941-1945) Akademija je djelovala pod nazivom Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU), a zatim ponovno u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj pod starim imenom JAZU. Nakon uspostave samostalne i demokratske Republike Hrvatske, Hrvatski je sabor 26. lipnja 1991. na prijedlog Akademije donio novi zakon o HAZU kao najvišoj znanstvenoj i umjetničkoj ustanovi u Republici Hrvatskoj, čime je zakonski potvrđena činjenica njezina dotadašnjeg kontinuiranog djelovanja.

Glavni zadaci Akademije utvrđeni su u članku 3 Zakona o HAZU: "Akademija potiče i organizira znanstveni rad i zalaže se za primjenu postignutih rezultata, razvija umjetničku i kulturnu djelatnost i brine o hrvatskoj kulturnoj baštini i njezinoj afirmaciji u svijetu; ob-

² Literatura o HAZU je brojna, a za ovaj su rad korišteni podaci iz sljedećih izdanja:

- *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1999.
- *140 godina Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti: 1861-2001*, Zagreb 2001.
- *Popis izdanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti: 1867-2000. Dopune*, Zagreb 2003.
- *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*, 3. dopunjeno izdanje. Zagreb 2004.
- Bazala V., *Pregled hrvatske znanstvene baštine*, Zagreb 1978, str. 127.
- *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer (2005; Zagreb, Đakovo): povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti*, Zagreb 2006.

javljuje rezultate znanstvenih istraživanja i umjetničkog stvaralaštva, te daje prijedloge i mišljenja za unapređivanje znanosti i umjetnosti na područjima koja su od osobite važnosti za Republiku Hrvatsku. Znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti organizira se danas u 9 njezinih razreda,³ u znanstvenim vijećima i odborima,⁴ u znanstveno-istraživačkim jedinicama (zavodima).⁵ Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti surađuje s drugim akademijama znanosti i umjetnosti, sveučilištima, znanstvenim ustanovama, državnim tijelima, kulturnim i drugim ustanovama, te znanstvenicima i umjetnicima iz zemlje i inozemstva".

Na čelu HAZU je Predsjedništvo kao izvršno tijelo Skupštine HAZU, a čine ga predsjednik, dva potpredsjednika, glavni tajnik Akademije, tajnici razreda i određeni broj redovitih članova koje bira skupština u skladu sa statutom Akademije. Mandat članova Predsjedništva traje tri godine i može se jedanput ponoviti u istoj funkciji.⁶

³ Razred za društvene znanosti, Razred za matematičke, fizičke i kemijske znanosti, Razred za prirodne znanosti, Razred za medicinske znanosti, Razred za filološke znanosti, Razred za književnost, Razred za likovne umjetnosti, Razred za glazbenu umjetnost i muzikologiju, Razred za tehničke znanosti.

⁴ Znanstveno vijeće za daljinska istraživanja, Znanstveno vijeće za naftu, Znanstveno vijeće za promet, Znanstveno vijeće za pomorstvo, Znanstveno vijeće za turizam, Znanstveno vijeće za zaštitu prirode, Znanstveno vijeće za energetiku, Znanstveno vijeće za poljoprivredu i šumarstvo, Znanstveno vijeće za tehnološki razvoj, Znanstveno vijeće za graditeljstvo, obnovu i razvoj, Znanstveno vijeće za prirodoslovna istraživanja Jadrana, Znanstveno vijeće za kazalište, film, radio i televiziju, Znanstveno vijeće za mir i prava čovjeka, Znanstveno vijeće za ekonomska istraživanja i hrvatsko gospodarstvo, Znanstveno vijeće za državnu upravu, pravosuđe i vladavinu prava, Odbor za istraživačku e-infrastrukturu Hrvatske, Odbor za geokemiju, Odbor za obnovu i razvitak Arboretuma Trsteno, Hrvatsko povjerenstvo za geodeziju i geofiziku, Odbor za suradnju s hrvatskim sveučilištima i znanstvenim institutima, Odbor za međunarodnu suradnju, Odbor projekta "Hrvatska i Europa", Hrvatska kristalografska zajednica, Internacionalni komitet za istraživanje boksita, glinice i aluminija.

⁵ Centar za znanstveni rad u Vinkovcima; Jadranski zavod; Kabinet za arhitekturu i urbanizam; Arhiv za likovne umjetnosti; Kabinet za istraživanje i standardizaciju imunoloških supstancija; Kabinet za pravne, političke i sociološke znanosti "Juraj Križanić"; Zavod za istraživanje korozije i desalinizaciju u Dubrovniku; Zavod za lingvistička istraživanja u Zagrebu; Zavod za ornitologiju u Zagrebu; Zavod za paleontologiju i geologiju kvartara u Zagrebu; Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci; Zavod za povijesne i društvene znanosti u Zagrebu (Odsjek za povijesne znanosti, Odsjek za arheologiju, Odsjek za etnologiju, Odsjek za ekonomska istraživanja); Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku; Muzej i zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu; Zavod za povijesne znanosti u Zadru; Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe (Odsjek za povijest hrvatske književnosti, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta, Odsjek za povijest hrvatske glazbe); Zavod za povijest i filozofiju znanosti u Zagrebu (Odsjek za povijest prirodnih i matematičkih znanosti, Odsjek za filozofiju znanosti, Odsjek za povijest medicinskih znanosti); Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku; Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Požezi; Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu; Zavod za znanstveni rad u Varaždinu; Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru.

⁶ Zakon o Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, NN 34/1991, čl. 24.

Gradivo koje danas pohranjuje HAZU, zbog svoje specifične djelatnosti i društvene zadaće koju obavlja, povijesti i organizacijskih posebnosti, izrazito je složene strukture i raznorodne provenijencije. HAZU ima i ustrojbenu jedinicu koja se naziva Arhiv HAZU, a koja je dugo vremena bila zadužena za pohranu i zaštitu samo određenih dokumentacijskih cjelina, koje u sebi sadržavaju dodatno složene strukture gradiva⁷ (arhivski fondovi: *Odbor za osnivanje JAZU, JAZU, Historijski institut JAZU, ...*, obiteljski i osobni fondovi, fondovi, društava, udruženja ...). Međutim, osim ove ustrojbene jedinice i niz drugih jedinica u sastavu HAZU prikuplja i čuva fondove i zbirke izvornog arhivskog gradiva: Zavod za povijesne i društvene znanosti, Zavod za povijest i filozofiju znanosti, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe, Kabinet za arhitekturu i urbanizam, i dr.⁸

Geofizički zavod. Ovaj je Zavod utemeljen 1861. godine, a na čelu mu je od samih početaka bio Andrija Mohorovičić. Zavod je već 1862. započeo s objavljivanjem izvještaja o vremenu u Zagrebu, a koncem 19. stoljeća objavljuju se i prve vremenske prognoze. U to se vrijeme u Geofizičkom zavodu prikupljaju makroseizmički podaci, a početkom 20. stoljeća postavljeni su i prvi seizmografi. Radi potreba mjerenja uvedena je služba točnog vremena, u javnosti znana po pucnju zagrebačkog gričkog topa koji se oglašava u podne od 1876, a od 1926. i označavanjem punog sata putem radija. Mreža meteoroloških postaja Hrvatske vremenom se znatno proširuje te se 1946. izdvaja u samostalnu ustanovu (današnji Državni hidrometeorološki zavod),⁹ a Geofizički zavod otada djeluje kao znanstveno-nastavna jedinica Prirodoslovno-matematičkog fakulteta.

⁷ Vidjeti u *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, sv. 1, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006, str. 1005-1015.

⁸ Detaljne podatke o fondovima i zbirkama koje pohranjuju ove jedinice vidjeti u *Pregled...*, sv. 1, str. 1015-1053.

⁹ Državni hidrometeorološki zavod (DHMZ) danas ima 40 glavnih meteoroloških postaja s 2 do 5 profesionalnih meteoroloških motritelja, koje imaju ograđeno motrilište i radni prostor (najčešće samostalni objekt) i obavljaju motrenja ili registraciju svih meteoroloških promjena tijekom 24 sata, prema propisima Svjetske meteorološke organizacije (WMO) i Državnog hidrometeorološkog zavoda. Podaci se meteorološkim porukama prosljeđuju u globalni telekomunikacijski sustav WMO-a. Nadalje, DHZ ima i dodatnih stotinjak osnovnih meteoroloških postaja, v. http://klima.hr/razno.php?id=o_nama¶m= (19.3.2010)

Institut za jadranske kulture i melioraciju krša. U drugoj polovici 19. st. dalmatinsko poljodjelstvo – prvenstveno vinogradarstvo – dobiva značajne dimenzije pogotovo u izvoznim poslovima. Tada formirana poljodjelska administracija i stručna služba stvorile su uvjete i postavile zahtjev da se za područje Dalmacije osnuje znanstvena institucija koja će se baviti problematikom razvoja poljodjelstva ovoga područja. Uviđevši opravdanost osnivanja jedne takve institucije, Ministarstvo poljodjelstva u Beču je svojim dekretom od 1. srpnja 1894. godine ustanovilo *C.k. Kemično – gospodarstvenu pokušajnu postaju u Splitu*, a 8. listopada 1905. u sklopu Postaje osnovana je poljodjelska škola, koja iste godine mijenja ime u *C.k. Poljodjelska škola i pokušalište u Splitu*. Tako je početkom prošlog stoljeća u Dalmaciji stvorena moderna kompleksna znanstveno-istraživačka i obrazovna ustanova, sposobna za značajan utjecaj na razvoj gospodarstva ovoga područja. Pri ustanovi su uz postojeći agrokemijsko-enološki odjel osnovani još entomološki (1925), fitopatološki (1929), pedološki (1929) i agrobotanički (1930) odjel. Od 1964. godine ustanova nosi ime Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, a 11. studenoga 1977. godine, između Instituta i Fakulteta poljoprivrednih znanosti Sveučilišta u Zagrebu potpisan je sporazum o osnivanju *Centra za studije poljoprivrede Mediterana*. Institut danas djeluje kao javni znanstveni institut u državnom vlasništvu, a njegova znanstvenoistraživačka djelatnost izravno je vezana uz Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Staroslavenski institut. Temelji Staroslavenskog instituta položeni su osnivanjem Staroslavenske akademije 1902. na otoku Krku. Staroslavenska je akademija 1928. godine "ujedinjena" s Hrvatskom bogoslovskom akademijom u Zagrebu kao njezin Staroslavenski odsjek, a pročelnikom odsjeka imenovan je mons. dr. Svetozar Rittig. Rittig je Staroslavensku akademiju uspio obnoviti i nakon Drugog svjetskog rata pri Komisiji za vjerske poslove Vlade Narodne Republike Hrvatske (NRH). Akademija je obnovljena 15. rujna 1948. godine na skupštini Društva svećenika Hrvatske u Rijeci, a 18. ožujka 1952. Vlada NRH donosi uredbu kojom dotadašnja Akademija postaje Staroslavenski institut, sa zadaćom da skuplja, obrađuje i proučava staroslavenske i stare hrvatske spomenike i drugo gradivo potrebno za objavu stručnih rječnika. Osim stručne dokumentalistike (kartoteka staroslavenskog rječnika), te publiciranih znanstvenih izdanja, izvorno gradivo koje bi svjedočilo o povijesti ovoga Instituta izuzetno je loše sačuvano.

Hrvatski geološki institut. Povijest ovoga instituta datira od 1909, kad je osnovano Geologijsko povjerenstvo za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, na inicijativu Dragutina Gorjanovića Krambergera. Institut su u početku činile dvije sekcije: montangeologijska i agrogeologijska. To je tijelo, kasnije institucija, izuzetno često mijenjalo ime i status (*Geološki zavod u Zagrebu* 1922-1931; *Geološki zavod Banovine Hrvatske* 1939-1941; *Hrvatski geološki zavod* 1941-1945; *Geološko-rudarski institut* 1946-1950; *Zavod za geološka istraživanja* 1950-1960; *Institut za geološka istraživanja* 1960-1977; *Geološki zavod* 1977-1988; *Institut za geološka istraživanja* 1988-2005. i *Hrvatski geološki institut* od 2005). Stručno gradivo instituta vrlo je dobro sačuvano (geološki elaborati, od kojih je najraniji prijepis geološkog mjerenja iz marijaterzijanskoga vremena) i sastoji se od oko 15.000 elaborata. Međutim, ostala poslovna dokumentacija sačuvana je tek od 1952.

Institut za oceanografiju i rudarstvo. Utemeljen je 1930. godine kao prva nacionalna institucija za istraživanje mora. Za prvog ravnatelja Instituta, na međunarodnom je natječaju izabran norveški sveučilišni profesor dr. Hjalmar Broch, koji je na temelju norveških iskustava na području oceanografije organizirao znanstveno-istraživački rad. Taj se rad, iako sa znatno smanjenom aktivnošću, odvijao i tijekom Drugog svjetskog rata, da bi nakon njega započelo izuzetno aktivno i uspješno razdoblje u povijesti Instituta. Najznačajniji pothvat u tom razdoblju ostvaren je organiziranjem ribarstveno-biološke ekspedicije "HVAR" (1948/49), koja po svom obimu te broju prikupljenih podataka i danas predstavlja jedinstveni podvig u okviru jadranske oceanografije. U to vrijeme su započela i redovita mjesečna mjerenja i uzorkovanja (fizički, kemijski i planktonski parametri) na profilu Split-Gargano, koja neprekidno traju sve do današnjih dana.

Ekonomski institut Zagreb javna je ustanova s glavnom znanstvenoistraživačkom djelatnošću na polju ekonomije. Začeci ideje o njegovu osnivanju prate se od osnutka Visoke škole za trgovinu i promet 1920, koja je okupljala profesore aktivne i u znanstveno-objavljivačkom radu. Ekonomsko-komercijalna škola osnovana je 1935. i dobila je status fakulteta, a 27. ožujka 1939. i znanstveni institut naziva Ekonomski institut Savske banovine. Institut je administrativno pripao Odjeljenju za trgovinu, obrt i industriju Kraljevske banske uprave, pa mu je osigurana i redovita dotacija iz proračuna Banovine. Od svog osnutka Institut se bavi ekonomskim istraživanjima te dobivene rezul-

tate čini dostupnima državnim tijelima, domaćim i međunarodnim organizacijama, poslovnim stručnjacima i akademskoj zajednici. Institut ima sačuvane elaborate znanstvenih istraživanja od 1952. godine, dok ostala poslovna dokumentacija nije sačuvana za razdoblja prije 1977. Važno je naglasiti da ovaj Institut 40% svoga proračuna ostvaruje na slobodnom tržištu.

Institut za more i priobalje. Organizirani istraživački rad u području oceanografije i ribarstva u Dubrovniku započet je nakon Drugog svjetskog rata osnivanjem *Ribarstvene stanice* 1946. godine i utemeljenjem *Biološkoga instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 1949. godine. Ribarstvena stanica imala je zadatak unapređenja ribarstva u dubokom južnom Jadranu, dok je Biološki institut osnovan radi izučavanja podzemnih organizama našega krša. U želji da se rad u Biološkom institutu dodatno unaprijedi, sklopljen je ugovor s Općinom Dubrovnik prema kojem Biološki institut napušta svoje sjedište na Lapadu i preuzima otok Lokrum u svrhu njegove zaštite i unapređenja. Istim ugovorom Biološki institut preuzima i dvije općinske ustanove – Prirodoslovni muzej (utemeljen 1872) i Morski akvarij u tvrđavi Sv. Ivan. Nakon prve velike rekonstrukcije akvarija (1958-1959) i pokretanja projekta stvaranja Botaničkog vrta na Lokrumu (1959), s ciljem uvođenja aklimatizacije tropskog i suptropskog bilja te obnove prirodoslovne zbirke, zaokružena je cjelina koja postaje značajan centar znanstvenog rada u južnom Jadranu.

Institut za medicinska istraživanja i medicinu rada. Osnovan je 27. prosinca 1947. godine odlukom JAZU. Tijekom 1948. godine provedene su sve pripreme za rad Instituta, a godinu dana kasnije službeno je zaživjela znanstveno-istraživačka djelatnost ustanove pod imenom *Institut za higijenu rada*. Svi Akademijini instituti koji su se bavili medicinskim istraživanjima ujedinjuju se 1953. u jedan, te tako nastaje Institut za medicinska istraživanja. Godine 1958. Institut i zakonski postaje samostalna znanstvena institucija, a 1959. mijenja ime u Institut za medicinska istraživanja i medicinu rada (IMI). Od 1970. djeluje kao sastavnica Sveučilišta u Zagrebu, a od 1972. referalni je laboratorij Svjetske zdravstvene organizacije na području kalibracije za radiokemiju i radiometriju prirodnih i fisijskih radionuklida. Samostalna je ustanova ponovno od 1993.

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje djelovao je u proteklih šezdesetak godina pod raznim nazivima i u raznim organizacijskim ustrojima, a počeci mu sežu u 1948. godinu, kad je 1. veljače osnovan kao *Institut za jezik i književnost pri Odjelu za jezik i književnost JAZU*, sa zadaćom završavanja velikog Rječnika hrvatskog ili srpskog jezika. Tada se sastoji od Odsjeka za književnost i Odsjeka za jezik, koji će 1952. postati samostalni institut JAZU. Od 1973. do 1977. djeluje kao samostalna institucija, a potom postaje dijelom Instituta za filologiju i folkloristiku pod nazivom Zavod za jezik. Godine 1991. naziv Instituta mijenja se u Hrvatski filološki institut, a naziv Zavoda u Zavod za hrvatski jezik. Od tada je rad u Zavodu za hrvatski jezik obuhvaćen programom trajne istraživačke djelatnosti pod naslovom Hrvatski jezik i njegova povijest, s temama: Rječnici suvremenoga hrvatskog jezika, Rječnik hrvatskog kajkavskog književnog jezika, Hrvatski dijalektološki atlas i Onomastička istraživanja u Hrvatskoj. Institut je postao samostalnom javnom ustanovom 20. siječnja 1997.

Institut za etnologiju i folkloristiku osnovan je 1948. godine u Zagrebu pod imenom *Institut za narodnu umjetnost*. Od 1977. do 1989. djelovao je u okviru Instituta za filologiju i folkloristiku kao *Zavod za istraživanje folklor*. Nastaje zbog potrebe za prikupljanjem što potpunijih svjedočanstava hrvatske tradicijske kulture, za koju se smatralo da je u svojim izvornim oblicima počela nestajati ili se mijenjati mnogo brže nego prije. U početku djeluje prvenstveno kao etnomuzikološko istraživačko središte, ali istraživački interesi okrenuli su se složenijim temama transformacije tradicije, kako u ruralnim tako i u urbanim sredinama, stoga Institut danas okuplja brojne stručnjake obrazovane u različitim znanstvenim granama: etnologue, muzikologe, komparatiste književnosti, kroatiste, povjesničare, povjesničare umjetnosti, etnoko-reologe, teatrologe i lingviste.

Institut Ruđer Bošković. Odlukom Privrednog savjeta i Vlade FNRJ u svibnju 1950. godine u sastavu JAZU osnovan je *Institut za znanstvena istraživanja iz područja atomske fizike*. Na prijedlog Ivana Supeka, Institut dobiva ime po znamenitom fizičaru i astronomu iz XVIII. stoljeća, Dubrovčaninu Ruđeru Josipu Boškoviću. Institut se tada sastojao od četiri odjela: Teorijska fizika, Molekularna fizika, Nuklearna fizika i Elektronika. U svibnju 1952. donesena je odluka o proširenju djelatnosti Instituta na kemiju, a u rujnu 1954. godine i na biologiju. Institut je tad ustrojen u deset grupa: Teorijska, Nuklearno-strukturna, Visoko-

energetska, Ciklotronska, Elektronička, Spektralno-strukturna, Fizičko-kemijska, Radioizotopna, Biokemijska i Biološka. U travnju 1955. godine Institut je rješenjem Saveznoga izvršnog vijeća SFRJ izdvojen iz sastava JAZU i time postaje samostalna ustanova za istraživanja na području nuklearnih znanosti i nuklearne energije. Osnivačka prava, ali i financiranje u idućih deset godina preuzima Savezna komisija za nuklearnu energiju (SKNE). Prvih je godina Institutom upravljalo Vijeće Instituta "Ruđer Bošković", kojem je predsjedao Ivan Supek, a po odvajanju od JAZU Institutom je upravljao Upravni odbor na čelu s predsjednikom.

Institut za elektroenergetiku. Institut je osnovan 1953. godine i od samih početaka djeluje kao samostalna znanstvena institucija. Ubrzo je, međutim, napravljen program suradnje s Generalnom direkcijom elektroprivrede Hrvatske i dogovoren način financiranja, tako da je unatoč formalne pravne samostalnosti, Institut u potpunosti ovisio o Direkciji koja je često odbijala financirati laboratorijsku djelatnost. Da bi se Institut u tom smislu osamostalio, Uprava Instituta usmjeravala je laboratorije na suradnju s industrijom, što je u velikoj mjeri i ostvareno. Institut je privatiziran 1992, a tijekom vremena iz njega je nastalo nekoliko samostalnih pravnih subjekata: trgovačko društvo Ekonerg, Energetski institut Hrvoje Požar, Inetec – Institut za nuklearnu tehnologiju, itd. Sačuvanog gradiva ima u znatnoj mjeri, no, kako nije sređeno i popisano, teško je procijeniti cjelovitost. Međutim, serija znanstvenih projekata sačuvana je cjelovito sa zasebnom evidencijom od 1953. do danas.

Institut za fiziku. Osnovan je Odlukom Sveučilišnog savjeta Sveučilišta u Zagrebu 1960. godine kao *Institut za fiziku Sveučilišta u Zagrebu*, te je objedinio dotadašnji Fizički institut Prirodoslovno-matematičkog fakulteta i Zavod za fiziku Elektrotehničkog fakulteta, u cilju organizacije znanstvenoga rada na cjelokupnom području čiste i primijenjene fizike. Institut je ostao pri Sveučilištu sve do 1996. kad je pretvoren u samostalni znanstveni institut. Dokumentacijska cjelina opće poslovne dokumentacije vrlo je dobro sačuvana, no znanstveno-projektna dokumentacija ne odlaže se zasebno, niti je izdvojeno evidentirana.

Institut za društvena istraživanja osnovan je 21. travnja 1964. godine kao prva sociološka znanstvenoistraživačka institucija u Hrvatskoj. Pod imenom *Institut za društvena i sociološka istraživanja* osnovao ga je

Savjet Sveučilišta u Zagrebu 21. travnja 1964. godine, a na temelju prijedloga prof. dr. Adolfa Dragičevića, doc. dr. Mirka Martića, prof. dr. Milana Preloga, prof. dr. Rudija Supeka i prof. dr. Mladena Zvonarevića. Od 29. siječnja 1965. do 1993. godine djelovao je pod imenom *Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu (IDIS)*, a sadašnji naziv dobio je promjenom ranijega statusa sveučilišnoga u javni (državni) institut, i to Zakonom o znanstvenoistraživačkoj djelatnosti u Republici Hrvatskoj. Institut cjelovito čuva gradivo od svoga nastanka.

Institut za povijest umjetnosti. Institut je osnovan 1961. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu sa svrhom promicanja, koordiniranog provođenja i povezivanja znanstvenih istraživanja s nastavnim radom na polju povijesti umjetnosti i arheologije. Stoga u početku djeluje kao *Institut za povijest umjetnosti i arheologiju*. Sve do 1991. Institut djeluje u okvirima Sveučilišta, a potom postaje samostalna javna znanstvena ustanova za proučavanje povijesti i teorije umjetnosti (urbaniзма, arhitekture, slikarstva, kiparstva, umjetničkog obrta, dizajna i vizualnih komunikacija) svih vremenskih i stilskih razdoblja, s težištem na nacionalnoj povijesnumjetničkoj baštini. Temeljne smjernice djelatnosti Instituta postavili su šezdesetih godina 20. st. povjesničari umjetnosti Milan Prelog na polju istraživanja urbanih cjelina i spomenika i Grgo Gamulin na području likovnih umjetnosti.

Institut za filozofiju utemeljen je odlukom Savjeta Sveučilišta u Zagrebu 27. lipnja 1967. godine. Osnovna mu je zadaća znanstvenoistraživački rad u području filozofije. Posebna je zadaća Instituta istraživanje povijesti i suvremenosti hrvatske filozofije, kao i povijesti i suvremenosti svjetske filozofije, prikupljanje i obrada gradiva koje se odnosi na povijest hrvatske filozofije, te prevođenje i objavljivanje filozofskih djela. Djelatnost Instituta započinje na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Godine 1977. Institut za filozofiju pripojen je *Centru za povijesne znanosti*, kao *Odjel za povijest filozofije*, a 17. rujna 1991. godine *Savjet Instituta za povijesne znanosti* donosi odluku o preustroju, kojom Odjel za povijest filozofije nastavlja samostalno djelovanje kao *Institut za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu*. Gradivo Instituta sačuvano je od osnutka 1967. nadalje u solidnoj količini unatoč stalnim preustrojima i seobama, no znanstvena dokumentacija sustavno je sređena i popisana tek za razdoblje od 1991. godine, a za prethodno razdoblje valja načiniti svojevrstu rekonstrukciju.

Akademija tehničkih znanosti Hrvatske utemeljena je 1993. u Zagrebu kao nevladina, neovisna, nestranačka, neprofitna udruga vrsnih znanstvenika tehničkih i biotehničkih struka. Okuplja visokoškolske ustanove tehničkih i biotehničkih struka, znanstvene institute i odabrane gospodarske tvrtke. Akademija je kod Ministarstva znanosti obrazovanja i športa RH upisana kao znanstvena udruga na osnovi Zakona o znanstvenoistraživačkoj djelatnosti (NN 59/96) te ima prava koja iz tog statusa proizlaze. Riječ je o relativno novom stvaratelju, ali on svojom specifičnošću te respaktabilnim pravnim i fizičkim osobama koje okuplja kao članove, daje argumente da ovdje bude naveden. Od listopada 2000. Akademija je članica Međunarodnog vijeća akademija inženjerskih i tehnologijskih znanosti sa sjedištem u Washingtonu, D.C. (CAETS – *International Council of Academies of Engineering and Technological Sciences*), a od siječnja 2005. je članica Euro-CASE-a sa sjedištem u Parizu, Francuska (Euro-CASE – *European Council of Applied Sciences and Engineering*).

Svakako, razdoblje nakon 1945. dočekano je s malo samostalnih znanstvenih institucija izvan sveučilišnih sastavnica. S odredbama Zakona o organizaciji naučnog rada,¹⁰ u novoj državi je stvoren zakonodavni okvir koji je pogodovao samostalnom razvoju institucija, pa se u razdoblju 1955-1970. godišnje u prosjeku osnivaju 3 do 4 takve institucije.¹¹ Vrijeme pak od 1970. do 1975. karakterizira samoupravno organiziranje, koje rezultira samo formalnim, ali ne i prostorno-kadrovskim ni stvarnim organizacijskim povećanjem, što će potrajati sve do 1974, kad su pooštreni kriteriji za osnutak znanstvenih ustanova. U Registar znanstvenih ustanova (tada Registar znanstvenih organizacija udruženoga rada i znanstvenih jedinica) 1978. upisano je 118 subjekata, od čega 20 znanstvenih jedinica u sastavu (15 uz zdravstvene ustanove, a 5 uz proizvodne pogone), 62 znanstveno-nastavne jedinice (uz sveučilišta), te 31 samostalna znanstvena ustanova.¹² Zanimljivo je promotriti i statistiku znanstvenih područja takvih ustanova: 9% to su ustanove s područja humanističkih znanosti, 12% prirodnih, 20% društvenih, 16% medicinskih, 25% tehničkih te 17% biotehničkih.¹³

¹⁰ Službeni list FNRJ 34/57.

¹¹ SR Hrvatska, Republički savjet za naučni rad, *Znanstveno-istraživačka djelatnost u SRH. Razvoj i stanje – radna studija*, ur. Peruško, U. i dr., Zagreb, lipanj 1979.

¹² Za 5 jedinica iz Registra već tada nije bilo moguće utvrditi podatke.

¹³ Podaci o strukturi s arhivističkog su aspekta zanimljivi, jer mogu donekle biti indikator dominantnih vrsta arhivskog gradiva koje su te ustanove producirale.

Da i društveno-političke prilike¹⁴ znatno djeluju na znanstveno djelovanje i znanstvenu produkciju pokazuje podatak da broj objavljenih radova s područja znanosti drastično opada između 1970. i 1977. (kao zadnjoj promatranoj godini u tom istraživanju).

3. Postojeći izvori za znanost u arhivskim i srodnim ustanovama¹⁵

3.1. Upravni arhivski fondovi u arhivima

Znanstvena se djelatnost od 18. stoljeća većinom zakonodavno, organizacijski, operativno i evaluacijski odvija unutar nekih zadanih upravnih sustava i njihovih struktura. Stoga su i upravni fondovi u arhivima značajan izvor za uvid u razvoj odnosa političke i upravne vlasti spram znanosti odnosno, u kojoj mjeri se politika i uprava bavila znanostima kao važnom društvenom djelatnošću, te na koji je način osiguravala organizacijske okvire za znanstvenu djelatnost. Taj upliv na početku nije bio velik, ali s vremenom, modernizacijom države i njenih upravnih sustava, shvatilo se da znanost i tehnika tj. raznovrsne tehnologije što iz njih proistječu, izričito utječu na poslove i svakodnevni život, pa su utjecaj, organizacija i kontrola države na tom području postajali sve veći. Kako stoji i na mrežnim stranicama Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske "važnost znanosti i tehnologije nezaobilazna je u razvoju suvremene države, njezinu napretku i blagostanju. Znanost i tehnologija u izravnoj su ili neizravnoj funkciji napretka većine ljudskih stremljenja: intelektualnih, gospodarstvenih, kulturnih, ekoloških i dr. Glavna je svrha znanosti stvoriti znanstveni i tehnologijski sustav koji će biti jedan od ključnih čimbenika društvenog i gospodarskog razvoja Hrvatske."¹⁶

Arhivski fondovi uprave koji su znatnije utjecali na to područje fondovi su centralne državne uprave, pa će zato ovdje biti navedeni samo oni pohranjeni u Hrvatskom državnom arhivu, kao središnjem arhivu Republike Hrvatske. Riječ je o sljedećim fondovima i količinama gradiva:¹⁷

- Carsko kraljevsko ministarstvo bogoštovlja i nastave, HR HDA 71 (K.k. Ministerium des Kultus und Unterrichts) (Habsburška monarhija) – Beč (1848-1918) 2,9 d/m;

¹⁴ Za podsjetiti je na 1971. godinu kao godinu hrvatskoga nacionalnog pokreta – Hrvatskoga proljeća – koje je kod tadašnjeg sustava vlasti izazvalo represivne mjere i zabranu javne djelatnosti raznih institucija te brojnih pojedinaca, od kojih i mnogo znanstvenika.

¹⁵ Svi podaci o arhivskim fondovima koji će se naći na sljedećim stranicama ovoga rada, preuzeti su iz izdanja *Pregled...*, sv. 1 i 2.

¹⁶ <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2127>, 4. veljače 2010.

¹⁷ Podaci o količinama odnose se na ukupno gradivo navedenih fondova, a ne samo one dijelove koji se odnose na znanost.

- Zemaljska vlada, Predsjedništvo (Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada), HR HDA 78 (1869-1921) 150 d/m;
- Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, HR HDA 79 (1869-1921) 750 d/m Kulturno-tehnički ured (1870-1921)
- Zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, HR HDA 80 (1869-1921) 190 d/m
- Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju, HR HDA 137 (1921-1924) 51,8 d/m
- Zagrebačka oblast, HR HDA 141 (1924-1929) 83 d/m
- Savska banovina. Prosvjetno odjeljenje, HR HDA 147 (1929-1939) 116 d/m
- Banovina Hrvatska. Odjel za prosvjetu, HR HDA 159 (1939-1941) 14 d/m
- Ministarstvo narodne prosvjete Nezavisne Države Hrvatske, HR HDA 216 (1941-1945) 200 d/m
- Ministarstvo prosvjete NRH, HR HDA 291 (1945-1951) 35 d/m
- Ministarstvo za nauku i kulturu Narodne Republike Hrvatske, HR HDA 1083 (1950-1951) 5 d/m
- Savjet za energetiku i ekstraktivnu industriju Narodne Republike Hrvatske, HR HDA 1089 (1950-1951) 1 d/m
- Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu Narodne Republike Hrvatske, HR HDA 1095 (1951-1956) 16 d/m
- Savjet za kulturu i nauku Narodne Republike Hrvatske, HR HDA 1599 (1956-1961) 15 d/m
- Samoupravna interesna zajednica znanosti Socijalističke Republike Hrvatske, HR HDA 1728 (Republički fond za naučni rad pri Republičkom savjetu za naučni rad 1958-1961, Republički fond za naučni rad 1961-1975, Republička zajednica za znanstveni rad 1975-1986, Samoupravna interesna zajednica znanosti SRH 1986-1990) (1961-1990) 280 d/m
- Republički komitet za znanost, tehnologiju i informatiku, HR HDA 1177 (Savjet za naučni rad Narodne Republike Hrvatske 1958-1968, Republički savjet za naučni rad 1968-1979, Republički komitet za znanost, tehnologiju i informatiku 1979-1990) (1981-1990) 60 d/m
- Republički zavod za međunarodnu znanstveno-tehničku suradnju, HR HDA 1727 (Zavod za tehničku pomoć 1962-1965, Zavod za tehničku suradnju 1965-1968, Republički zavod za tehničku suradnju 1968-1990, Republički zavod za međunarodnu znanstveno-tehničku suradnju 1990-1994) (1962-1994) 235 d/m

- Ministarstvo znanosti obrazovanja i športa Republike Hrvatske (Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike 1990-1992, Ministarstvo znanosti 1992-1993, Ministarstvo znanosti i tehnologije 1993-2003, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa 2003-) (1990-) 12 d/m

3.2. Znanstveni arhivski fondovi u arhivima¹⁸

Fondova stvaratelja užeg znanstvenog područja iz razdoblja prije 1945. u HDA ima u količini od samo 1 (jednog) fonda – riječ je o Kemijsko-analitičkome zavodu (1895-1901), HR HDA 959 – čije je gradivo sačuvano u obimu svega 0,03 d/m, što znači dvadesetak listova.

Razdoblje nakon 1945. predstavljaju fondovi gotovo zanemarljivih 7 institucija:

Centar za istraživanje migracija Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu (1970/1987)¹⁹ HR HDA 1612 – količina 3 d/m

Institut za industrijska istraživanja (1947-1956) HR HDA 514 – količina 0,8 d/m

Institut za stočarstvo i mljekarstvo SRH (1961-1975) HR HDA 515 – količina 15 d/m

Institut informacijskih znanosti u Zagrebu (1988/1994) HR HDA 1656 – količina 23 d/m

Industrijsko-projektni zavod (1947–1950) HR HDA 364 – količina 1,5 d/m

Institut za anorgansku i organsku kemiju Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (1959-1974) HR HDA 1726 – količina 6 d/m

Zavod za migracije i narodnosti (danas Institut za migracije i narodnosti) (1965-1974) HR HDA 1610 – količina 3 d/m.

Glede fondova fakultetâ, u HDA je znatnije preuzet samo Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu te vrlo fragmentarno Filozofski fakultet istog Sveučilišta, ali je riječ o serijama koje se ne odnose neposredno na znanstvenu aktivnost.

Navedimo i da se u drugim državnim arhivima nalazi još svega 12 fondova ove djelatnosti, i to uključivo sve znanstvene i visokoškolske ustanove. Od osam-

¹⁸ Usp. *Pregled...*, sv. 1, str. 82, 213, 329, 555, 664, 749, 962; sv. 2 *Kazala i biografije*, str. 239-240.

¹⁹ Godine navedene u zagradama su godine pohranjenog gradiva, a ne raspon godina djelovanja institucije. Ukoliko su odvojene kosom crtom znači da se radi o fragmentarno, a ne kontinuirano sačuvanom gradivu za navedeni raspon godina.

naest područnih državnih arhiva, šest ih posjeduje fondove znanstvene provenijencije:

Državni arhiv u Bjelovaru jedan fond: Veterinarski zavod Križevci (1906-1949), HR DABJ 124 – količina 2 d/m.

Državni arhiv u Rijeci pohranjuje tri takva fonda: Zavod za unapređenje proizvodnje Rijeke (1949-1962), HR DARI 192 – količina 24,5 d/m, Ekonomski institut Rijeka (1964-1966), HR DARI 401 – količina 2,6 d/m, Urbanistički institut za Istru i Hrvatsko primorje (1955/1964), HR DARI 402 – količina 1,2 d/m; ukupno 28,3 d/m.

Državni arhiv u Splitu tri: Centar za socio-religijska istraživanja (1987-1992), HR DAST 261 – količina 1 d/m, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije (1963-1989), HR DAST 262 – količina 32,8 d/m, te Institut za oceanografiju i ribarstvo Split (1930-1995), HR DAST 45 d/m; ukupno 78,8 d/m.

Državni arhiv u Zagrebu dva: Zavod za psihologiju i fiziologiju rada i Serum zavod Kalinovica; ukupno 1,5 d/m.

Državni arhiv u Karlovcu jedan: Institut za kožarstvo Karlovac (1958-1974), HR DAKA 95; ukupno 3,2 d/m.

Državni arhiv u Slavonskome Brodu dva fonda: Centar za povijest Slavonije i Baranje u Slavonskome Brodu (1961-1991), HR DASB 189 – količina 14 d/m i Centar za razvoj drvne industrije Slavonski Brod (1964-1993), HR DASB 190 – količina 28 d/m; ukupno 42 d/m.

Dopunimo li ove informacije podatkom da je kod navedenih fondova riječ gotovo isključivo o gradivu nastalom nakon 1945. godine, dodatno ćemo opteretiti spoznaju o izuzetno manjkavoj zastupljenosti arhivskog gradiva koje bi trebalo svjedočiti o znanstvenoj djelatnosti u Hrvatskoj. Uz to, riječ je o stvarateljima čija je znanstvena djelatnost pod velikim upitnikom, budući da njihova stvarna djelatnost/funkcija ne opravdava u punoj mjeri pojam *institut* iz naziva, koji upućuje na izvornu znanstvenu djelatnost. Osim toga, gradivo ovih stvaratelja sačuvano je u neznatnom opsegu – u ukupnoj količini za cijelu Republiku Hrvatsku samo je 157 d/m gradiva koje se odnosi na znanstvene institucije u užem smislu. Sve to pokazuje koliko je nužno konačno povesti računa o arhivskom gradivu koje će dokumentirati barem ono što nastaje danas, ako je za povijest već izgubljena bitka o dokumentiranju samih začetaka znanosti u Hrvata.

Ukoliko se osvrnemo i na pohranjeno gradivo znanstvenih društava (udruga), te pripadajuće tematske zbirke gradiva,²⁰ riječ je o dodatna 44 fonda s

²⁰ Usp. *Pregled...*, sv. 1, str. 108-113, 238-244, 303, 509, 573, 767 i 996; sv. 2, *Kazala i bibliografija*, str. 389-394, 400-403.

ukupnom količinom gradiva od 67 d/m. U Hrvatskom državnom arhivu pohranjeno je 14 takvih fondova, ukupne količine gradiva 31 d/m u rasponu od 1793. do 2002. godine. U ostalim državnim arhivima pohranjeno je daljnjih 16 fondova, tj. još 17,5 d/m gradiva u rasponu 1865. do 1990. Kod ostalih ustanova koje su imatelji izvornog arhivskog gradiva²¹ pohranjeno je još 10 fondova s ukupnom količinom od 18,5 d/m, u rasponu od 18. st. do 1964. godine.

3.3. *Osobni arhivski fondovi*

Kod razmatranja osobnih fondova, valja prvo objasniti metodologiju izbora osoba iz množine osobnih fondova u arhivskim ustanovama. Naime, za svrstavanje pod pojam "znanstvenik", prvi je i osnovni kriterij razmatranja bila profesija i zvanje dotične osobe. Kad bi se ustanovilo da osoba zvanjem odgovara profilu, razmatran je kriterij pouzdanog podatka o bar jednom objavljenom radu, i to ne nužno u znanstvenim časopisima, kao dokaz da je osoba bar nekim vidom sudjelovala u društvenom procesu kojeg nazivamo znanstvena aktivnost. Osim toga, u obzir su uzete i javne osobe koje primarno nisu bile znanstvenici, ali su svojim položajem ili djelatnošću, bilo službenom ili općedruštvenom, utjecale i na područje znanstvenog rada, na društvene i upravne prilike koje su bile okvir za taj rad, na znanstvene institucije i njihove čelnike i djelatnike, ukratko, na bilo koje područje koje je dijelom onoga što nazivamo znanstvenom djelatnošću. Riječ je dakle o krajnje ekstenzivnom shvaćanju ove odrednice.

Uzevši u obzir sve navedene kriterije odabira, došlo se do sljedećih brojki.²² U državnim arhivima ukupno je pohranjeno 97 takvih osobnih fondova, s količinom gradiva od 283 dužna metra. Kod ostalih imatelja ih je još 56, uz napomenu da njihovu količinu trenutačno nije moguće precizno iskazati, jer postojeće evidencije sadrže različite vidove iskaza – dijelom u dužnim metrima, dijelom brojem tehničkih jedinica (ali neprecizno definiranih), a dijelom se radi o komadnom brojčanom iskazu.

Napomenuti je da Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, te Nacionalna i sveučilišna knjižnica jedini među ostalim imateljima u Pregledu arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske iskazuju podatak o posjedovanju značajnog broja osobnih fondova koji se odnose na znanstvenike, dok drugi imatelji (muzeji, galerije, fakulteti, instituti ...) zasebno to nisu iskazali. Razlog je taj što većina njih posjeduje gradivo najčešće jedne osobe (samo u rijetkim slučajevima

²¹ Riječ je uglavnom o tzv. baštinskim ustanovama: knjižnicama, muzejima, zavičajnim zbirkama i sl., dok su ovdje izostavljeni privatni imatelji arhivskog gradiva (vjerske zajednice, samostani, društva i udruge). Razlog izostavljanja je prvenstveno drugačiji režim korištenja gradiva kod ovih stvaratelja, tako da općenito ne možemo govoriti o javno dostupnom gradivu.

²² Usp. *Pregled...*, sv. 1, str. 122-130, 1022-1034, 1064-1088; sv.2, *Kazala i bibliografija*, str. 444-491.

dvije do tri), ili pak posjeduju zapise većeg broja osoba, ali u razmjerno malom opsegu da bi se moglo govoriti o osobnom fondu. U tom se slučaju najčešće primjenjuje metodologija razvrstavanja zapisa u tematske zbirke, no kako taj postupak kod mnogih još nije obavljen, imatelji su se libili iskazivati takve nedorečene podatke. Iznimka bi možda bio Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, no nakon raščlambe njihovih podataka, ustanovljeno je da je riječ o pohranjenom gradivu većinom umjetnika, a tek u manjoj mjeri znanstvenika.

4. Tipologija recentnih stvaratelja za znanstveno polje djelatnosti

Stvaratelje koji produciraju gradivo²³ koje svjedoči i sada, a napose će to izuzetno važno biti u budućnosti, o svim relevantnim činjenicama znanstvenog razvoja, ali i uopće znanstvene djelatnosti u Hrvatskoj,²⁴ ugrubo možemo podijeliti na nekoliko osnovnih skupina, a unutar skupina možemo ih relativno dosljedno razvrstati i tipološki.

U prvu skupinu pripadaju državna upravna tijela nadležna za znanost, neovisno o njihovom ustrojbenom i statusnom obliku te neovisno kako su se ona u određenim povijesnim vremenima i društvenim okolnostima nazivala. Zakonodavno tijelo – što je uvijek bio Hrvatski sabor (s raznim, uglavnom neznatnim promjenama naziva) – je od razdoblja suvremenih državnih upravnih struktura određivao normativni okvir odvijanja promatrane djelatnosti. Uz Sabor, kao vrhovno strateško i ustrojbeno mjesto, oduvijek je gotovo jednako značajnu ulogu imala i izvršna vlast (Hrvatsko kraljevsko vijeće, Zemaljska vlada, Vlada Države Slovenaca, Hrvata i Srba, banovinska vlast, Vlada NDH, Vlada NRH, Izvršno vijeće Sabora SRH i dr., da nabrojimo samo neke). Unutar izvršne vlasti kontinuirano je postojao određeni pojedinačni ili skupni resor koji je brinuo i o ovom segmentu društvenog djelovanja. A osim osnovnog resora, ovu su djelatnost u raznim aspektima regulirala i pojedinačna savjetodavna, operativna, nadzorna ili korektivna tijela (komisije, vijeća, komiteti, i dr.).

²³ Ovdje valja ponoviti dinstinkciju između izvornog arhivskog gradiva i tiskanog, dakle, javno publiciranog materijala. Iako smo već u raznim dijelovima ovoga rada naglašavali da su objavljeni radovi samo dio znanstvene produkcije, važno je osvijestiti misao da za razvoj znanosti nisu važni ni mjerodavni samo objavljeni i verificirani radovi, kako s pojedinačnog aspekta, tako niti s aspekta znanstvenih strategija, općenitog razvojnog puta, nepodudaranja proklamiranih programa sa stvarnom praksom, okolnosti u kojima su pojedini radovi nastajali i dr.

²⁴ Iako se ovaj rad prvenstveno i gotovo isključivo bavi znanstvenim arhivima i izvorima za znanost na tlu Republike Hrvatske, svakako radi cjelovitosti pogleda, ali i za neka buduća istraživanja, ne treba smetnuti s uma ni problematiku hrvatskih znanstvenika koji su spletom različitih okolnosti djelovali izvan domovine, bez obzira jesu li se u tom djelovanju afirmirali kao pojedinci, ili su se pak relativno bezlično utopili u neki postojeći institucionalni mehanizam.

U drugu skupinu možemo svrstati organizacije/ustanove²⁵ koje smo već na početku ovoga rada označili kao "znanstvene ustanove užega tipa" ili "čiste" znanstvene ustanove, a riječ je ili o samostalnim pravnim subjektima koji su registrirani za obavljanje isključivo znanstvene djelatnosti (instituti, zavodi, istraživački centri), ili pak o više-manje samostalnim poslovnim jedinicama (jedinicama u sastavu), koje znanstvenu djelatnost obavljaju s određenim stupnjem samostalnosti u odnosu na matični pravni subjekt. Ovdje valja napose apostrofirati takve jedinice pri visokoškolskim ustanovama (fakulteti, akademije), ali jednako tako su česta pojava i pri zdravstvenim ustanovama (klinikama, bolnicama, zavodima). Ne treba zaboraviti ni znanstvene jedinice vezane uz proizvodnu djelatnost, u nas napose česte u razdoblju socijalističkog samoupravljanja.²⁶

U treću veliku skupinu pripadali bi stvaratelji koji predstavljaju oblik neovisnog, nevladinog strukovnog i profesionalnog udruživanja (profesionalna društva tj. udruge), koji ne odstupajući od proklamiranih djelatnosti i aktivnosti oko visokih ciljeva u korist vlastite struke i znanosti, itekako mogu svjedočiti o globalnim zbivanjima na polju pojedine znanosti i struke²⁷ ili na nekom području djelovanja.

²⁵ Od 1990-ih godina, najčešći je pravni oblik takvih stvaratelja, tj. pravnih subjekata *ustanova*, ali budući da je promatrano razdoblje daleko šire, ne možemo se ograničiti isključivo na taj oblik.

²⁶ Dobar primjer je znanstveni institut pri industriji Rade Končar. Godine 1961. poduzeće "Rade Končar" osnovalo je Elektrotehnički institut kao samostalnu znanstvenu ustanovu sa svojstvom pravne osobe nad kojom je 1990. pokrenut stečajni postupak. Vladajuće društvo KONČAR – Elektroindustrija d.d. u sklopu Grupe KONČAR osnovalo je 1991. dioničko društvo: *KONČAR – Institut za elektrotehniku d.d.*; taj je institut potom dobio status nezavisnog dioničkog društva kojeg vlasnik ostavlja cjelokupnu dobit za njegov razvoj, a također je upisan u Registar znanstvenoi-straživačkih pravnih osoba Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH u području tehničkih znanosti.

Također je tu Plivin *Istraživački institut*, ali i *Serum-zavod Kalinovica*, koji su u duljem razdoblju bili sastavnim dijelovima PLIVE; nadalje *INETEC – Institut za nuklearnu tehnologiju*, i dr.

²⁷ Navedena skupina stvaratelja nije obuhvaćena ovim istraživanjem, ali za ilustraciju spomenimo neke dokumentacijske cjeline koje susrećemo kod njih:

- statuti i drugi normativni akti društava i udruženja
- podaci o članstvu
- zapisnici skupština strukovnih tijela
- zapisnici tijela upravljanja (predsjedništvo, razna vijeća, radne skupine)
- programi rada i izvješća o radu
- dokumentacija o organizaciji stručnih skupova
- dokumentacija o prisustvovanju stručnim skupovima
- deklaracije, proglosti, očitovanja
- suradnja sa srodnim organizacijama
- javne aktivnosti
- etička povjerenstva i druge forme nadzora nad znanstvenom i stručnom etikom.

Riječ je otprilike o onim dokumentacijskim skupinama koje najviše i najkoncentriranije svjedoče o djelovanju, položaju i aktivnostima neke profesionalne ili znanstvene zajednice, a ta su svjedočanstva važna kako bi se stekla cjelovita slika o razvoju i položaju neke znanstvene discipline i njenih predstavnika u društvu.

Četvrtu bi skupinu činili osobni fondovi značajnih pojedinaca iz svih znanstvenih područja. Ova je dokumentacijska skupina izuzetno zanimljiva i značajna iz više razloga. Prije svega, za najranije razdoblje hrvatske znanosti, u vrijeme kad još nema uobličениh i organiziranih institucija koje se specifično bave isključivo znanstvenom djelatnošću, gradivo ove skupine napose je važno, jer je najčešće jedino svjedočanstvo o životu i znanstvenom djelovanju ovih pojedinaca. Nadalje, takvi su zapisi zanimljivi jer često čuvaju podatke i informacije do kojih je nemoguće doprijeti kroz "suhe" službene obrasce poslovanja i komunikacije, bilo stoga što kao takvi nisu ni zabilježeni ili su postojali, ali se nisu smatrali vrijednima trajnijeg čuvanja.

Jednako tako ne treba zaboraviti da se kroz povijest nerijetko javljaju slučajevi autonomnog djelovanja mnogih znanstvenika, u vezi s kojima će jedini širi zapisi (osim, ponavljamo, kroz moguća objavljena djela) ostati upravo i samo u zbirci osobnih zapisa i dokumenata. Kod ove skupine valja imati na umu da su mnogi znanstvenici i stručnjaci u svojim područjima tek naknadno doživjeli znanstvenu verifikaciju i uvažavanje, pa je postojanje takvih zapisa osobito dragocjeno. No, navedeno se gradivo često može naći i kao dokumentacijska skupina unutar formalne cjeline nekog javnog stvaratelja,²⁸ i tada ju je važno izuzetno pažljivo tretirati.

5. Tipologija upravnih tijela i organizacija iz sustava znanstvene funkcije

Kad govorimo o društvenoj funkciji znanosti i želimo je pretočiti u neke formalne oblike društvenog djelovanja, govorimo o nekoliko formalnih razina te tipoloških institucionalnih oblika koji figuriraju u tome području. U prethodnom su odjeljku raščlanjene glavne skupine u koje bi mogli razvrstati stvaratelje te društvene funkcije, no unutar svake pojedine možemo identificirati i određene tipske grupe.

Kad govorimo o prvoj navedenoj skupini stvaratelja: recentnim državnim upravnim tijelima i državnim upravnim organizacijama, dijelimo ih na sljedeće:

²⁸ Ovo je posebno važno zbog pravnoga tretiranja dokumentacije, neovisno kod kojeg se imatelj ona konačno nalazila. Naime, gradivo pojedinih javnih stvaratelja (državna i druga tijela i organizacije s javnim ovlastima), kao što su fakulteti, instituti, zavodi i sl., nadležnim se arhivima predaje nakon isteka određenog roka po službenoj dužnosti. Privatno se pak gradivo (u promatranom slučaju ono važnih pojedinaca iz znanstvenog miljea) predaje nadležnom arhivu isključivo poklonom ili otkupom, pa je vrlo važno da se na vrijeme utvrdi javni ili privatni status gradiva. Posljedično, kod privatnog je gradiva izuzetno važno voditi brigu o odredbama Zakona o zaštiti osobnih podataka, kao i brigu o zaštiti autorskih, izvodačkih, komercijalnih, moralnih i drugih prava. Stoga je važno, neovisno o tome u čijem će posjedu gradivo biti pohranjeno, da se sve mogućnosti njegova korištenja i rukovanja definiraju u dokumentu koji će pratiti predaju gradiva (darovni/kupoprodajni ugovor).

5.1. Ministarstvo nadležno za znanost

Državno upravno tijelo koje je nadležno za utvrđivanje politike, ciljeva i načina obavljanja znanstvene djelatnosti, te onaj stvaratelj čije gradivo pruža uvid u način, opseg i uvjete obavljanja pojedinih procesa u okviru te djelatnosti, jest Ministarstvo znanosti, prosvjete i športa.²⁹ Sustav znanosti financira se na tri osnovna načina:

izravnim (ciljanim) financiranjem projekata s mehanizmom godišnjeg praćenja rezultata,

financiranjem znanstvenih novaka vezanih uz konkretne projekte, uz višegodišnje praćenje napredovanja pojedinaca (stjecanje magisterija i doktorata znanosti te objavljivanje radova),

financiranjem opreme.

Osnovni strateški dokument kojim su zadani krajnji ciljevi, strategije djelovanja, okviri i metode jest *Znanstvena i tehnolojska politika RH 2006-2010*. Riječ je o dokumentu kojeg je Vlada RH usvojila u svibnju 2006, a težišna mu je misao sljedeća: "Glavni su ciljevi znanstvene i tehnolojske politike povećanje ulaganja u znanost, istraživanje i razvoj temeljeno na načelu izvrsnosti te njihova veća učinkovitost, preustroj znanstvenoga sustava, poticanje istraživačkih partnerstava i jačanje sustava potpore za kvalitetne mlade istraživače, snažno povezivanje znanosti i gospodarstva i uspostava poticajnoga okvira za njihov zajednički razvoj, potpora mjerama namijenjenim razvoju tehnologije i inovacija, te intenzivnije sudjelovanje hrvatskih znanstvenika u okvirnim programima Europske unije".³⁰

Ministarstvo je nositelj Projekta znanstvenog i tehnolojskog razvoja, koji se financira iz zajma Svjetske banke br. 7320-HR, unutar kojega je pokrenuto nekoliko programa. Jedan od njih pod nazivom *Unity through Knowledge Fund (UKF) - Fond "Jedinstvo uz pomoć znanja"* financira zajedničke znanstvene programe Hrvatske i njene dijasporu u bilo kojem vidu: konkretni projekti, nabava opreme, financiranje znanstvenog školovanja i usavršavanja i dr. Jedan od programa ovog općenitog Projekta znanstvenog i tehnolojskog razvoja je također i *Preustroj znanstvenoistraživačkih ustanova*. Ova je komponenta usmjerena na povećanje potencijala odabranih hrvatskih znanstveno-istraživačkih ustanova (npr. Brodarski institut i Institut Ruđer Bošković) i preusmjeravanje njihovih istraživačkih infrastruktura prema uslugama gospodarstvu, kako bi se povećali njihovi primijenjeni i ugovorni istraživački potencijali unutar Hrvatske, ali i na međuna-

²⁹ Zakon o ustrojstvu i djelokrugu ministarstava i državnih upravnih organizacija (NN 199/03, čl. 2, i čl. 14).

³⁰ <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2130>, str. 5

rodnom tržištu. Očekuje se da će u kasnijoj fazi projektu pristupiti i nekoliko drugih znanstvenoistraživačkih ustanova.

Unutar Ministarstva djeluju sljedeća radna i stručna tijela: Vijeće za Nacionalni inovacijski sustav (VNIS), Ispitna komisija za geologe, Ispitna komisija za ispitivanje pristupnika koji polažu stručni ispit za samostalno obavljanje geoloških istraživanja, Povjerenstvo za tumačenje Kolektivnog ugovora za znanost i visoko obrazovanje, Povjerenstvo za izdavačku djelatnost, Povjerenstvo za znanstvene skupove i znanstvene udruge.

Ministarstvo također ima u svom djelokrugu vođenje strateških evidencija s polja znanstvene djelatnosti: Upisnik znanstvenika, Upisnik znanstvenih organizacija i Upisnik kapitalne opreme.

5.2. Državne upravne organizacije

Državne su upravne organizacije ona tijela koja su nadležna za pojedine procese unutar znanstvene funkcije, a danas ih čine sljedeći stvaratelji:

a) Agencija za znanost i visoko obrazovanje

Agencija za znanost i visoko obrazovanje (AZVO)³¹ samostalno i neovisno obavlja poslove iz djelokruga i nadležnosti utvrđenih Zakonom o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju³² i Zakonom o priznavanju inozemnih obrazovnih kvalifikacija.³³ Misija Agencije za znanost i visoko obrazovanje je štititi javni interes u očuvanju standarda visokoobrazovnih kvalifikacija te trajno podupirati unapređenje kvalitete znanstvene djelatnosti i visokog obrazovanja. Kako bi ostvarila svoju misiju, Agencija usko surađuje s visokoobrazovnim ustanovama, znanstvenim organizacijama, Nacionalnim vijećem za znanost, Nacionalnim vijećem za visoko obrazovanje, Ministarstvom znanosti, obrazovanja i športa te ostalim državnim tijelima u postupcima održavanja akademskih standarda i kvalitete visokog obrazovanja i znanosti, promicanja vrijednosti standarda i kulture kvalitete te prenošenju informacija u cilju razumijevanja i unapređenja javne politike u području visokog obrazovanja i znanosti. Suradnjom s akademskom zajednicom i državnim institucijama, Agencija potiče razvoj kvalitete visokog obrazovanja i znanosti utemeljen na nacionalnim i međunarodnim standardima, transparentnosti, dijalogu te u skladu s najboljom europskom praksom.

³¹ Agencija je osnovana vladinom Uredbom o osnivanju agencije za znanost i visoko obrazovanje (NN 101/04).

³² NN 123/03, 105/04, 174/04, 2/07 i 46/07.

³³ NN 158/03, 198/03 i 138/06.

Postojećim propisima Agencija je zadužena za pružanje stručne i administrativne potpore nacionalnim vijećima, odobravanje studijskih programa na visokim učilištima, vrednovanje sustava za osiguravanje kvalitete na visokim učilištima, postupke priznavanja inozemnih visokoškolskih kvalifikacija, uključivanje sustava znanosti i visokog obrazovanja u međunarodni sustav, povezivanje s *Europskim udruženjem za osiguranje kvalitete u visokom obrazovanju* (ENQA) te stvaranje i održavanje nacionalnih baza podataka o sustavu znanstvene djelatnosti i visokog obrazovanja. Jedna je od zadaća Agencije brinuti se za uspješno funkcioniranje Nacionalnog vijeća za visoko obrazovanje, Nacionalnog vijeća za znanost, Savjeta za financiranje znanosti i visokog obrazovanja, Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju, 7 područnih vijeća, 22 matična odbora te stručnih povjerenstava. Agencija, nadalje, radi na uključivanju u međunarodni sustav osiguravanja kvalitete u visokom obrazovanju i znanosti i želi postati njegovim priznatim i aktivnim članom. Agencija aktivno sudjeluje u radu europskih i svjetskih mreža za poticanje mobilnosti i priznavanje inozemnih visokoškolskih kvalifikacija (ENIC i NARIC mreža).³⁴

Dana 22. studenoga 2006. godine Agencija je postala punopravni član INQAAHE, Međunarodne mreže agencija za osiguravanje kvalitete visokoga obrazovanja (*International Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education*), a 20. prosinca 2007. godine dobila je pridruženi status u ENQA – Europske organizacije za osiguranje kvalitete u visokom obrazovanju (*European Association for Quality Assurance in Higher Education*),³⁵ koji predstavlja formalan (partnerski) odnos Agencije i ENQA-e. Navedeni status između ostalog znači pripremu za punopravno članstvo u tom udruženju, koje će Agencija zatražiti nakon što se promijeni legislativa i preciznije definira uloga Agencije u sustavu vi-

³⁴ Nacionalni ENIC/NARIC ured je izvještajni centar o akademskoj pokretljivosti i priznavanju inozemnih visokoškolskih kvalifikacija. Ured je dio Europske mreže nacionalnih izvještajnih centara o akademskoj pokretljivosti i priznavanju. ENIC mrežu (*European Network of National Information Centres on academic recognition and mobility*) osnovalo je Vijeće Europe i UNESCO u svrhu akademske pokretljivosti i što kvalitetnije provedbe načela Konvencije o priznavanju visokoškolskih kvalifikacija na području Europe (tzv. Lisabonska konvencija). Mrežu čine nacionalni informacijski centri država članica *European Cultural Convention* ili *UNESCO Europe Region*, a osnivači su im državna tijela.

NARIC mreža (*National Academic Recognition Information Centres*) osnovana je na inicijativu Europske komisije, u cilju unapređivanja akademskog priznavanja kvalifikacija u zemljama članicama Europske Unije, Europske ekonomske zajednice (*European Economic Area, EEA*) i pridruženih članica centralne i istočne Europe i Cipra. Cilj Mreže je poticanje akademske mobilnosti.

Djelokrug Nacionalnog (hrvatskog) ENIC/NARIC ureda:

- poslovi stručnog priznavanja inozemnih visokoškolskih kvalifikacija
- pružanje informacija o inozemnim obrazovnim sustavima
- pružanje informacija o nacionalnom obrazovnom sustavu.

³⁵ <http://www.enqa.eu/>

sokog obrazovanja. U travnju 2008. godine Agencija je postala punopravni član CEE mreže.³⁶

Operativno, Agencija je zadužena za rad na provedbi vanjskog vrednovanja visokoškolskih i znanstvenih institucija te njihovih nastavnih i znanstvenih aktivnosti, pri čemu u samome postupku vrednovanja pruža stručnu i administrativnu pomoć Nacionalnom vijeću za visoko obrazovanje i Nacionalnom vijeću za znanost, te u postupku unutarnjeg vrednovanja visokoškolskih i znanstvenih institucija, poštujući njihov integritet i autonomiju, institucijama pruža stručne savjete i pomoć.

b) Nacionalno vijeće za znanost

Nacionalno vijeće za znanost³⁷ (NVZ) najviše je stručno tijelo koje se brine za razvitak i kvalitetu cjelokupne znanstvene djelatnosti i sustava znanosti u Republici Hrvatskoj. NVZ napose raspravlja pitanja od važnosti za znanstvenu djelatnost te predlaže i potiče donošenje mjera za njezino unapređenje, daje prethodno mišljenje na pravilnik o vrednovanju znanstvenih organizacija što donosi resorni ministar, nadzire kvalitetu znanstvenih organizacija te ih vrednuje sukladno Zakonu i utvrđenim kriterijima, prati razvitak i utvrđuje znanstvena i umjetnička područja, polja i grane, imenuje područna znanstvena i umjetnička vijeća te matične odbore za pojedina polja, pobliže utvrđuje uvjete za stjecanje znanstvenih zvanja, utvrđuje uvjete koje trebaju ispuniti znanstvene organizacije da bi dobile ovlaštenje za provođenje postupka izbora u znanstvena zvanja, predlaže proglašavanje znanstvenih centara izvrsnosti i provodi njihovo vrednovanje, te daje mišljenje o osnivanju znanstveno-tehnoloških parkova.³⁸

Nacionalno vijeće za znanost najviše je stručno tijelo koje se brine za razvitak i kvalitetu cjelokupne znanstvene djelatnosti i sustava znanosti u Republici Hrvatskoj. Nacionalno vijeće za znanost raspravlja pitanja od važnosti za znanstvenu djelatnost te predlaže i potiče donošenje mjera za njezino unapređenje; daje prethodno mišljenje na pravilnik o vrednovanju znanstvenih organizacija koji donosi ministar nadležan za poslove znanosti i visokog obrazovanja; nadzire kvalitetu znanstvenih organizacija te ih vrednuje sukladno Zakonu o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju te utvrđenim kriterijima; prati razvitak i utvrđuje znanstvena i umjetnička područja, polja i grane; imenuje područna znanstvena i umjetnička vijeća te matične odbore za pojedina polja; pobliže utvrđuje

³⁶ Centralne i istočnoeuropske mreže agencija za osiguranje kvalitete - *Central and Eastern European Network of Quality Assurance Agencies!* (CEE Network).

³⁷ Nacionalno vijeće za znanost osnovano je temeljem spomenutog Zakona o o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (NN 123/03, čl. 6-13).

³⁸ http://www.nvz.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=18&Itemid=42, posljednji uvid 30. lipnja 2010.

uvjete za stjecanje znanstvenih zvanja, u skladu s ovim Zakonom; utvrđuje uvjete koje trebaju ispuniti znanstvene organizacije da bi dobile ovlaštenje za provođenje postupka izbora u znanstvena zvanja; predlaže proglašavanje znanstvenih centara izvrsnosti i provodi njihovo vrednovanje; te daje mišljenje o osnivanju znanstveno-tehnoloških parkova.

c) Nacionalno vijeće za visoko obrazovanje

Nacionalno vijeće za visoko obrazovanje³⁹ najviše je stručno tijelo koje brine za razvitak i kvalitetu cjelokupnog sustava visokog obrazovanja Republike Hrvatske. Temeljne su mu zadaće: predlaganje i poticanje donošenja mjera za unapređenje visokog obrazovanja, predlaganje projekcije mreže javnih visokih učilišta u Republici Hrvatskoj, davanje suglasnosti na uvjete Rektorskog zbora i Vijeća veleučilišta i visokih škola za stjecanje znanstveno-nastavnih, umjetničko-nastavnih i nastavnih zvanja, davanje resornome ministru prethodnih mišljenja na pravilnike o mjerilima i kriterijima za osnivanje i vrednovanje visokih učilišta i studijskih programa, imenovanje recenzenata i davanje mišljenja o osnivanju novih visokih učilišta i studijskih programa, provođenje vrednovanja visokih učilišta i studijskih programa, te predlaganje resornom ministru izdavanje dopusnica za visokoškolske ustanove.

d) Nacionalna zaklada za znanost

Nacionalnu zakladu za znanost, visoko školstvo i tehnološki razvoj Republike Hrvatske⁴⁰ osnovao je Hrvatski sabor u prosincu 2001. godine. Osnovna misija Zaklade je promocija znanosti, visokog školstva i tehnološkog razvoja u Republici Hrvatskoj s temeljnim ciljem osiguravanja gospodarskog razvoja i poticanja zapošljavanja. Zaklada osigurava potporu znanstvenih, visoko obrazovnih i tehnoloških programa i projekata, te poticanje međunarodne suradnje na području visokog školstva. Potpora uključuje i pomoć u realizaciji znanstvenih programa od posebnog interesa u području fundamentalnih, primijenjenih i razvojnih istraživanja.

³⁹ I Nacionalno vijeće za visoko obrazovanje osnovano je temeljem istih članaka istoga Zakona; prvo imenovanje predsjednika i članova oba vijeća objavljeno je u NN 174/04.

⁴⁰ Zaklada je osnovana Zakonom o nacionalnoj zakladi za znanost, visoko školstvo i tehnološki razvoj Republike Hrvatske (NN 117/01).

e) Hrvatska akademska i istraživačka mreža (CARNet)⁴¹

Osnovne zadaće ove ustanove, osnovane 1995. godine jesu: razvoj napredne informacijske i komunikacijske infrastrukture za akademsku i istraživačku zajednicu, uključujući brzu i sigurnu mrežu te raznovrsne sadržaje i usluge. Cilj je nadalje unapređenje visoke naobrazbe i znanosti te rada i života studenata, suradnika, nastavnika i znanstvenika primjenom informacijske i komunikacijske tehnologije, upoznavanjem s njezinim mogućnostima i pomaganjem pri njezinoj uporabi, te poticanje primjene informacijske i komunikacijske tehnologije, a osobito potpora diseminaciji znanja i izmjeni informacija te razvoju sadržaja dostupnih posredstvom mreže.

5.3. Znanstvene organizacije u užem smislu

Znanstvenu djelatnost u užem smislu,⁴² prema Zakonu o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju⁴³ obavljaju: sveučilišta i njihove sastavnice, javni znanstveni instituti, privatni znanstveni instituti te ustanove od posebnog značaja za Republiku Hrvatsku.⁴⁴ Sve takve pravne osobe upisuju se u Upisnik znanstvenih organizacija,⁴⁵ o čemu pravorijek daje prethodno spomenuto Nacionalno vijeće za znanost. Sadašnje je stanje takvo, da su u Upisnik upisane 184 organizacije, ali tek privremeno, a Vijeće tek nakon obavljenoga nadzora izdaje konačnu dopusnicu za upis.

Javni se instituti osnivaju za provođenje programa javne službe u znanstvenoj djelatnosti, pa se njihov rad sastoji od kontinuirane istraživačke djelatnosti, te od ugovornih znanstvenih istraživanja (projekti). Budući da se na mrežnim stranicama Ministarstva znanosti i visokog obrazovanja nalazi popis ustanova iz sustava znanosti – njih 184, temeljem popisa može se pokušati raščlaniti pojedine vrste ovih ustanova. Raščlamba, međutim, neće biti sasvim precizna, budući da su

⁴¹ CARNet je osnovan temeljem vladine Uredbe o osnivanju Hrvatske akademske i istraživačke mreže – CARNet (NN, 16/95).

⁴² Ovaj će se izraz u daljnjem tekstu koristiti za znanstvene institute i ustanove koje su posebnim zakonima osnovane kao pravni subjekti s prvenstvenom i prevladavajućom namjenom obavljanja znanstvene djelatnosti.

⁴³ Čl. 22. Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (NN 123/03).

⁴⁴ Čl. 22. Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (NN 123/03).

⁴⁵ Ustroj i način vođenja Upisnika znanstvenih organizacija (u daljnjem tekstu: Upisnik), postupak upisa i brisanja iz Upisnika, sadržaj obrasca za podnošenje zahtjeva za upis i obrasca za izvod iz Upisnika te druga pitanja značajna za upis u ovu evidenciju, propisani su Pravilnikom o Upisniku znanstvenih organizacija i Upisniku visokih učilišta (NN 72/04) kojeg donosi ministar znanosti, obrazovanja i športa temeljem čl. 23, stavka 3 i čl. 51, stavka 6 Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (NN 123/03, 198/03). Navedeni Pravilnik je stupio na snagu 9. lipnja 2004. godine, pa je njegovim stupanjem na snagu prestao važiti Pravilnik o upisniku znanstvenoistraživačkih pravnih osoba Ministarstva znanosti i tehnologije (NN 44/95).

upisani podaci za pojedine ustanove neujednačeni, napose u smislu statusnog položaja pojedine ustanove. Radi se o nedosljednosti u načinu tretiranja pojedinih javnih i privatnih stvaratelja, npr. kod pravnih subjekata koji su trgovačka društva vrlo se često ne navodi da li je riječ o javnim ili privatnima, pa su uvijek tretirani kao "ostale znanstvene organizacije". Nije posve jasan ni status stvaratelja koje je osnovala država ili pak neko njeno tijelo, ukoliko je način poslovanja isključivo komercijalan (bez udjela proračunskih sredstava). S pravnog aspekta kriterij financiranja ne može biti kriterij za svrstavanje u javne ili privatne stvaratelje,⁴⁶ a Upisnik čini upravo to: ukoliko se neki stvaratelj sam financira, automatski se svrstava u privatne pravne subjekte. Podatak koji također iznenađuje jest da je samo jedan stvaratelj definiran kao "privatni znanstveni institut". U Upisnik su upisane i ustrojbene jedinice pojedinih pravnih subjekata, što je posebno nelogično kad su u upisnik upisani tek pojedini odjeli (ne svi!) nekog fakulteta.

No, ukoliko zanemarimo neke očigledne propuste, raščlambom dolazimo do tipološki sljedećih vrsta ustanova:

- visoko učilište,
- javni znanstveni institut,
- znanstveni institut,
- druga pravna osoba koja obavlja znanstvenu djelatnost,
- ustanova od posebnog značaja za Republiku Hrvatsku.⁴⁷

Preciznija raščlamba izgledala bi ovako (v. *Sliku 1*):

- javni instituti
- privatni instituti⁴⁸ (kod kojih razlikujemo privatizirane, nastale iz javnih, kao što je npr. Institut građevinarstva Hrvatske, te one izvorno nastale kao privatne kao npr. Inetec – institut za nuklearnu tehnologiju, Institut za suvremenu umjetnost, Institut za informatičke inovacije)
- sveučilišta
- fakulteti
- umjetničke akademije
- sveučilišni odjeli
- sveučilišni centri

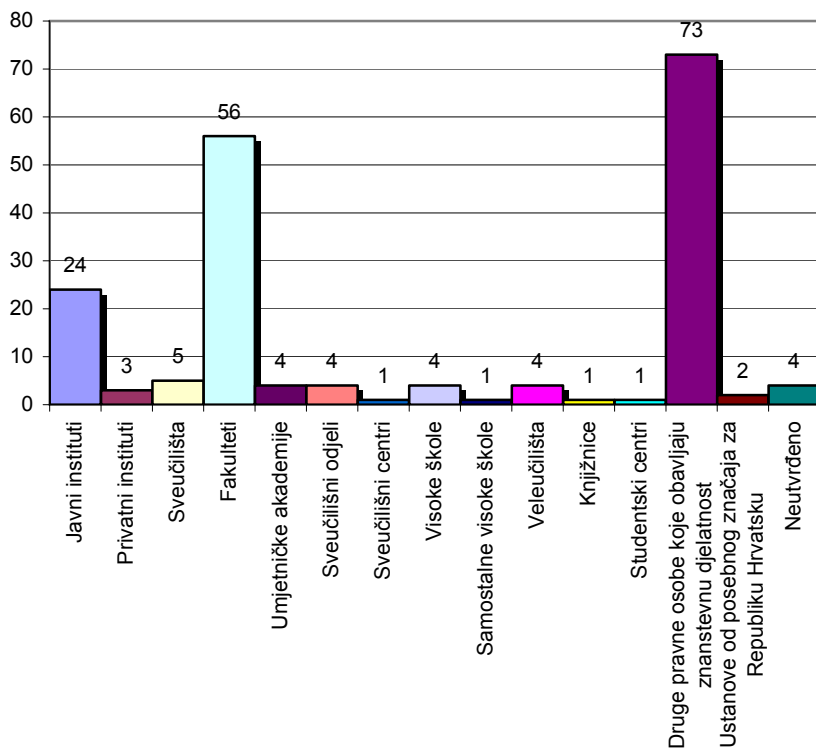
⁴⁶ Podsjetimo se samo javnih poduzeća u vlasništvu države ili jedinica lokalne i područne samouprave: Hrvatska elektroprivreda, Hrvatske šume, Zagrebački holding, Istarski vodovod i drugih sličnih.

⁴⁷ Ustanove od posebnog državnog značaja u smislu ovog Zakona su: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti te Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

⁴⁸ Ovdje valja upozoriti na privatne tvrtke ili udruge koje u svom nazivu samo nose ime "institut", a koje nemaju nikakve veze sa znanstvenom djelatnošću. No, to je svakako problematika koju bi trebali rješavati trgovački sudovi nadležni za registriranje pravnih subjekata.

- visoke škole
- samostalne visoke škole
- veleučilišta
- knjižnice
- studentski centri
- druge pravne osobe koje obavljaju znanstvenu djelatnost
- pojedinačne, ali sasvim specifične ustanove koje se iskazuju samostalno: Leksikografski zavod, HAZU i SRCE (ustanove od posebnog značaja za Republiku Hrvatsku).

Slika br. 1

Slika br. 2

Vrijedno je obratiti pažnju i na vrlo indikativan topografski smještaj sjedišta znanstvenih institucija (v. *Sliku 2*), koje su razmještene na sljedeći način:

- po jedna je institucija u: Čakovcu, Đakovu, Gospiću, Jastrebarskom, Karlovcu, Kninu, Lovranu, Opatiji, Petrinji, Poreču, Svetom Križu Začretje, Velikoj Gorici, Višnjanu, Vukovaru i Zaprešiću
- dvije su institucije u Požegi, Slavonskome Brodu, Šibeniku i Zadru
- po tri su u Sisku i Puli
- po četiri u Dubrovniku i Varaždinu
- dvanaest ih je u Rijeci
- osamnaest u Splitu
- devetnaest u Osijeku
- sedamdeset i četiri u Zagrebu.

5.4. Tehnološki centri

Specifične stvaratelje s područja znanosti predstavljaju tehnološki centri koji bi trebali biti poveznica hrvatske znanosti i proizvodnje: Tehnološki centar u Splitu, Tehnološko-inovacijski centar u Rijeci, Centar za transfer tehnologija u Zagrebu, Tehnologijsko-razvojni centar u Osijeku, Centar za proizvodne postupke u Zagrebu, Razvojno-istraživački centar za marikulturu u Stonu, Hrvatski institut (opet pogrešno odabrano ime!) za tehnologiju, te Poslovno-inovacijski centar Hrvatske (BICRO) u Zagrebu.

Poslovno-inovacijski centar Hrvatske – BICRO osnovala je Vlada RH radi provedbe Vladinih programa potpore tehnološkom razvoju te djeluje kao ustanova za razvoj i unapređenje inovacijskog i tehnološkog sustava. Osnovni je zadatak BICRO-a organiziranje sustava financijske potpore te pronalaženje dodatnih izvora kapitala za razvoj i rast tehnološki utemeljenih poduzeća te uvođenje novih tehnologija u proizvodni i uslužni sektor. Glavnina sadašnjih djelatnosti BICRO-a odnosi se na osnivanje fonda temeljnog kapitala za razvoj tehnološki utemeljenih malih i srednjih poduzeća te na prerastanje BICRO-a u referentnu točku za sve usluge tehničke pomoći na međunarodnoj razini.

Zaključak

Kako je konstatirano na početku, a u radu su prikazani i konkretni podaci koji o tome svjedoče, vrlo je malo sačuvanog izvornog arhivskog gradiva koje dokumentira znanstveno područje unutar ukupnih društvenih zbivanja na području Hrvatske i općenito unutar hrvatskog nacionalnog korpusa. Tome je, naravno, više razloga, počevši od uobičajenih faktora koji utječu na lošu sačuvanost gradiva neovisno kojeg segmenta društvenog života – povijesnih negativnih okolnosti, nesamostalnosti državne uprave, nenaklonjenosti nositelja državnosti za zbivanja na hrvatskom tlu, ratnih i drugih negativnih okolnosti, gospodarske zaostalosti, velikog obrazovnog nesrazmjera stanovništva i dr. Međutim, još je jedna specifična okolnost koja je znatno utjecala na stanje znanstvenog gradiva te uvjetovala nedostatak svijesti o potrebi čuvanja takvih zapisa, čak i kod izravnih sudionika djelatnosti napose posljednjih pedesetak godina, a to je činjenica javne objave znanstvenih radova.

Navedeni se problem generira iz općega sustava znanstvene prakse odnosno općeprihvaćenih mehanizama i načina provođenja znanstvenih istraživanja, objave rezultata, kao i sustava njihova javnog verificiranja, bilo da je riječ o užoj – znanstvenoj ili široj – društvenoj zajednici. Doista, razvitak se znanosti ima između ostaloga zahvaliti i pojavi znanstvenih časopisa kao novog komunikacijskog medija koji ni do danas nije ničim zamijenjen. Dapače, znanstvena se komunikacija, zbog posljedica koju takva aktivnost donosi, danas smatra među najznačajnijim segmentima ljudske komunikacije uopće.

Otprilike od 17. st. sporadično,⁴⁹ a od 19. st. sustavno, rezultati znanstvenih istraživanja objavljuju se u relevantnim znanstvenim časopisima,⁵⁰ a po objavi reakcija i recenzija oni (ne)postizu svojevrsni kredibilitet. U takvom sustavu najčešći načini formalnog priopćavanja znanstvenih rezultata su objavljivanje (javno publiciranje) znanstvenih radova, zatim priopćenja sa znanstvenih skupova, te postupak registracije patenata. Naime, da bi bili prepoznati, vrednovani i prihvaćeni, rezultati bilo kojih znanstvenih istraživanja moraju se proširiti javno dostupnim kanalima distribucije, kao npr. članak u znanstvenom časopisu, poglavlje u knjizi, knjiga kao cjelina. Važno je, dakle, da se određena spoznaja predstavi kao sistematiziran tekst, kako bi postala dijelom javnog znanja, a javno je znanje upravo korpus svih objavljenih znanstvenih tekstova. U takvom sustavu posljedični je stav logičan: važni su upravo objavljeni rezultati i radovi, dok se ostala prethodna, popratna i pomoćna dokumentacija ne smatra značajnom.

No, ovaj se stav pokazuje pogrešnim pogotovo u uvjetima tržišnog poslovanja odnosno, imajući na umu činjenicu da se znatan dio znanstvenih aktivnosti u jednakoj mjeri razmjerno zastupljen i kod prirodnih i kod društvenih znanosti, veže uz naručena istraživanja i elaborate na komercijalnoj osnovi. Takvi rezultati dijelom potpadaju pod poslovnu i/ili službenu tajnu, pa se javno niti ne objavljuju. No i kad bi zanemarili ovaj vid nedosljednosti u objavljivanju, srž je problema u nečem drugom: za objektivno proučavanje zbivanja s toga područja nužno moraju biti sačuvani i zapisi koji svjedoče o mehanizmima strategija, planiranja, odlučivanja, financiranja, realizacije, jednako kao i odbačeni prijedlozi projekata,

⁴⁹ Hebrang Grgić, I., 17. stoljeće – prekretnica u razvoju moderne znanosti, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 50, 1/2(2007), str. 90-92.

⁵⁰ Prvim poznatim časopisom koji se smatra pretečom budućih znanstvenih časopisa, bio je *Le Journal des sçavans*, izašao 5. siječnja 1665. u Parizu, kao tjednik. Prvi je broj imao 20 stranica: sadržajno se sastojao od 10 članaka te pisama i obavijesti. Iste je godine počeo izlaziti i *The Philosophical Transaction* u Londonu, koji izlazi sve do današnjih dana! U Italiji najraniji je književni časopis *Giornale de'Letterati d'Italia* koji je počeo izlaziti 1668, a među najstarijim časopisima za prirodne znanosti i matematiku je i časopis *Acta Eruditorium*, kojega je osnovao Otto Mencke, a izlazio je u Leipzigu od 1682. do 1782.

Najstarijim znanstvenim časopisom u Hrvatskoj smatra se *Arhiv za povjestnicu Jugoslavensku*, koji je izlazio od 1851. do 1875, utemeljen od Ivana Kukuljevića Sakcinskog, koji je godinu dana ranije osnovao i Društvo za povjestnicu jugoslavensku (kao zamjenski izraz za zabranjeno ilirsko ime). Kao izrazito dugovječne spomenimo *Liečnički viestnik (Liječnički vjesnik)* koji izlazi od 1877. do danas, jednako kao i *Šumarski vjesnik*. Nadalje tu je *Glasnik hrvatskog naravnoslovnog društva*, koji izlazi od 1886, a 1947. mijenja naziv u *Glasnik biološke sekcije Hrvatskoga prirodoslovnog društva*. Od 1970. do danas izlazi pod nazivom *Periodicum biologorum*.

- vidi: Konjević, S., *Hrvatski znanstveni i znanstveno-stručni časopisi u elektroničkome okruženju*, IRB;

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:psqrlQz4Cc4J:knjiznica.irb.hr/nippur1/lokviji/sofija%2520konjevic/hrvznanstvenicasopisi.ppt+Le+journal+de+sçavans&cd=1&hl=hr&ct=clnk&gl=hr> (29.4.2010)

- također Hebrang Grgić, I., nav. dj., str. 92.

zamišljeni, a neostvareni projekti, polovično ostvareni i prekinuti projekti, pa konačno i jednako određeni pomoćni i radni materijali, rezultati mjerenja, anketa, i drugih zapisa koji zorno svjedoče o metodi, te smjerovi istraživanja koji su tijekom projekta iz bilo kojih razloga napušteni. Ne treba zaboraviti ni na zapise koji svjedoče o podršci odvijanju istraživačkog rada, ukoliko su oni specifičnog karaktera: sudjelovanje na srodnim stručnim i znanstvenim skupovima, statusna dokumentacija istraživača, nabava specifične opreme i materijala, dokumentacija koja osigurava i podupire kontrolu kvalitete, suradnja s više ili manje srodnim institucijama, i dr.

Zapisi, dakle, koji dokumentiraju sve navedene čimbenike unutar područja koje zovemo znanstvena djelatnost, nenadoknadivi su za proučavanje ove društvene funkcije i o njima na vrijeme valja povesti računa.

Summary

INSTITUTIONS AND ARCHIVES ON SCIENTIFIC FUNCTION OF THE CROATIAN SOCIETY

The paper deals with issues of (non) preservation of archival materials in the field of science, i.e. in the segment of scientific function within the overall social functions, limited to the period of its institutionalized forms, from the 19th century to the present. In that sense, the data review is given to establish a scope and basic jurisdiction of the oldest and the most enduring scientific institutions in Croatia, as well as a detailed information on the possible research sources for the history and development of science, stored in archival and similar institutions. These sources include fonds of administrative bodies with competences related to scientific activities, fonds of scientific professional associations and of scientific institutions in the narrow sense (research institutes), but also fonds of professional associations of scientists, and their personal fonds. Furthermore, a kind of typology of existing public bodies, organizations and institutions, operating in the field of science, is presented, same as of the bodies which have an impact on the field of science. The work intends to help the research of the history of science and scientific activities in Croatia.

Key words: *research activities, scientific (research) fonds, personal fonds of scientists, records on scientific social function*